

En respons till *Swedish environmental and sustainability education research in the era of post-politics?*

Johan Öhman

Benjamin Knutsson utvecklar i artikeln *Swedish environmental and sustainability education research in the era of post-politics?* en kritik mot bidragen i ett temanummer av *Utbildning & Demokrati* 20(1), *New Swedish environmental and sustainability education research*, som samlar sex bidrag från forskarskolan GRESO och där jag varit gästredaktör. Utifrån ett post-marxistiskt perspektiv, främst med referenser till Chantal Mouffe, menar Knutsson att alla dessa bidrag förfäktar en post-politisk logik. Det innebär att de inte framhåller den politiska dimensionen av utbildning för hållbar utveckling. Det politiska ska här förstås i termer av dialektiska spänningar mellan motstridiga intressen och grupper. Istället menar Knutsson att bidragen tar ett individualistiskt och konsensus-orienterat perspektiv där en hållbar utveckling handlar om den enskilda individens moraliska ansvar och deliberativa samförståndslösningar. Kritiken utgår också från två påståenden som Knutsson menar att jag gör i presentationen av temanumret, nämligen att det finns skillnad mellan empirisk forskning och ideologisk debatt och att forskning om utbildning för hållbar utveckling bör präglas av ett pluralistiskt förhållningssätt. Samlingen av artiklar i detta temanummer saknar helt enkelt tillräckligt radikala inslag för att leva upp till forskarskolans pluralistiska ambitioner menar Knutsson.

Först och främst vill jag framhålla att detta är ett välkommet bidrag till det forskningsfält som rör utbildning om miljö och hållbarhet. Kritiken är viktig för att den påminner oss om vårt många

---

Johan Öhman är biträdande professor i ämnet pedagogik, Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro universitet, 701 82 Örebro. E-post: johan.ohman@oru.se

gångar omedvetna användande av ett post-politiskt språkbruk. Den är betydelsefull också för att de politiska och ideologiska aspekterna på denna utbildning länge har varit frånvarande. Chantal Mouffe och andra post-marxistiska teoretiker erbjuder definitivt ett intressant och fruktbart teoretiskt verktyg för att lyfta fram konfliktperspektivet i ett fält som har varit tämligen präglad av idealism och politiskt naivitet. Under senare år är det också flera forskare med anknytning till GRESA som i sin forskning lyft fram konfliktperspektivet och/eller använt post-marxistiska teoretiker i sina diskussioner (se till exempel Öhman & Öhman 2012, 2013; Sund & Öhman, 2013; Lundegård & Wickman, 2007, 2012; Bengtsson & Östman, 2013). Man kan också notera att om man söker på artiklar som refererar till Chantal Mouffe i den inom fältet internationellt ledande tidskriften *Environmental Education Research* så får man fem träffar. Tre av dessa artiklar är författade av doktorander eller handledare inom GRESA och fler artiklar är under review. Så i ett internationellt perspektiv får man nog säga att medvetenhet om dessa perspektiv inom GRESA är tämligen god.

Jag har således inget intresse av att argumentera mot Knutsson när det gäller hans framhållande av konfliktperspektivet inom forskningen om miljö- och hållbarhetsutbildning och inte heller beträffande kritiken mot det ”post-politiska” tankesättet. (Även om det naturligtvis finns vissa svagheter i Mouffes agonistiska teori, exempelvis att idén om människans sociala konfliktbenägenhet vilar på en tämligen svag psykoanalytisk grund [Mouffe 2008, s 30] och att teorin har svårt att förklara politisk och social utveckling då politisk förändring ses som en förskjutning av hegemonier mellan olika intressegrupper [s 24 ff]. Teorin lämnar således ett begränsat utrymme för politisk kreativitet och förklaringar av hur nya idéer kan ta form i mötet mellan olikheter och av hur människor kan agera för en samhällsordning som ligger bortanför egen- och gruppintresset.)

I förhållande till den specifika kritik som Knutsson riktar mot temanumret och dess olika bidrag skulle jag emellertid vilja göra några klargöranden och nyansera och bemöta vissa delar av kritiken.

För det första vill jag betona den ”pluralism” som jag talar om i temanumrets presentation syftar på en selektiv utbildningstradition som har sin empiriska grund i en nationell utvärdering av miljö- och hållbarhetsundervisningen i den svenska skolan (Skolverket 2001). ”Pluralism” är således ingen forskningstradition. Forskarskolan finansierar nio doktorander som är antagna på åtta olika lärosäten och respektive avhandlingsarbete tar metodologiskt sin form i relation till de traditioner och inriktningar som etablerats på de olika institutionerna. På detta sätt kan man säga att forskarskolan har en

”pluralistisk” karaktär men det är ingen ideologi som forskarskolan driver. Det forskarskolan erbjuder är en förankring i det specifika forskningsfält som rör utbildning för hållbar utveckling och en innehållslig kvalitetssäkring genom att såväl nationellt som internationellt ledande forskare inom fältet regelbundet granskar och kommenterar doktorandernas arbeten.

För det andra menar jag att det finns viktiga skillnader mellan empirisk forskning och ideologisk debatt, helt enkelt för att det handlar om två olika praktiker med skilda syften. I en ideologisk debattartikel är det underbyggandet av ett normativt argument som både är själva praktiken och poängen.

Att skriva en empirisk artikel handlar om att rapportera en annan praktik, nämligen en empirisk undersökning som man gjort, där huvudsyftet är att skapa ny kunskap om ett visst fenomen. Det betyder naturligtvis inte att en sådan text är ideologiskt befriad utan som all språklig verksamhet så innefattar den en viss normativ färgning, men avsikten med texten är i allmänhet inte att förmedla denna infärgning. Som jag skriver i presentationen förefaller de flesta doktoranderna främst vara inriktade på empirisk forskning. De flesta bidragen är således inte skrivna med avsikten att föra fram ideologiska argument i en politisk debatt.

Så när Knutsson läser dessa empiriska bidrag så *tillskriver* han dem en viss ideologisk position. Det blir inte en kritik där olika ideologiska argument ställs mot varandra utan en kritik där ett ideologiskt argument ställs mot en tolkning som gjorts av andras ideologiska bias. Och tolkningen är dessutom gjord utifrån den egna ideologiska positionen.

Sådana analyser tenderar att få en dikotomisk prägel: är man politisk så är man post-marxist annars är man post-politisk. Andra möjliga politiska positioner utesluts därmed på ett sätt som inte kan sägas öka mångfalden i debatten och forskningen. När man använder en ideologisk teori på detta sätt finns det dessutom alltid en risk för övertolkning – ser man med vissa glasögon på en text (eller till och med på vissa rader och begrepp) blir det lätt att man läser in det som teorin föreskriver – och man riskerar att missa att ta hänsyn till i vilka syften texten är skriven och i vilket teoretiskt och metodologiskt sammanhang den är placerad. Jag vill här peka på några exempel på detta problem i Knutssons analys av temanumrets bidrag:

På grund av användandet av kosmopolitism-begreppet placerar Knutsson in artikeln *Cosmopolitan perspectives on education and sustainable development – between universal ideals and particular values* (Sund & Öhman, 2011) i det post-politiska facket. Men artikeln handlar om vad vi kan lära från den filosofiska debatt om universella

värden som förts inom det kosmopolitiska fältet och slutsatsen är just att värden alltid är politiskt inbäddade. Artikeln avslutas på detta sätt: "If we instead understood ESD as a political project comprising dissonant and conflicting voices, that in itself could be an important contribution to the development of an environmental and sustainability education that takes the particular human encounter and its implications into consideration and offers a future-oriented commitment to educating for better ways of living together" (Sund & Öhman 2011, s 29, min kursivering). En slutsats som enligt min mening stämmer väl överens med t.ex. Mouffes agonistiska perspektiv.

På liknande sätt blir "handlingskompetens" i Bursjöös artikel *How student teachers form their educational practice in relation to sustainable development investigates how experienced student teachers reflect professionally on ESD* (2011) tolkat som individuell handling med "rätt", rationell, neutral och apolitisk kompetens. Detta trots att detta utbildningsideal enligt sina skapare har en tydlig förankring i ett konfliktperspektiv och "regards environmental problems as societal issues that involve conflicting interests" (Mogensen & Schnack 2010, s 60).

Avslutningen av sista meningen i artikeln *Measuring attitudes towards three values that underlie sustainable development, the authors use quantitative data to map young people's attitudes towards sustainable development* (Torbjörnsson, Molin & Karlberg, 2011) "solidarity with all: no one mentioned, no one forgotten" (s 116) menar Knutsson är ett tecken på en post-politisk hållning som bortser från att solidaritet innebär en inneslutning som också medför en uteslutning. Det är därför omöjligt att ha en solidaritet med "alla" – man kan inte, menar Knutsson, vara solidarisk med både miljöaktivister och multinationella oljebolag. Må så vara. Men det artikeln faktiskt diskuterar är att "Education that opens up views beyond the horizon broadens pupils' fields of view... can also widen *the category of those subject to the pupils' solidarity* (Torbjörnsson, Molin & Karlberg 2011, s 115, min kursivering). Och den kategori som man avser syftar på är läroplanens skrivning om "solidarity with the weak and vulnerable" och det torde inte innefatta oljebolagen. Som Mouffe (1995) påpekar så kan politiken inte fungera utan konflikt men heller inte utan solidaritet med dem vars värden man delar (Mouffe problematiserar solidaritetsbegreppet i artikeln *Politics, Democratic Action and Solidarity*, 1995). Solidaritet har tveklöst en politisk dimension men innefattar också ett lärande om man inte vill hävda att solidariteten är medfödd – och om solidaritet i första hand är en fråga om politik eller lärande förfaller vara en ganska meningslös fråga.

I sin kritik av artikeln *A business to change the world* (Andersson, Öhman & Östman 2011) menar Knutsson att författarna likt Världsbanken och IMF stödjer uppfattningen att marknadsekonomi, vinstmaximering och ekonomisk tillväxt är en förutsättning för hållbar utveckling. Studien bygger på en analys av ekonomiläromedel och visar att dessa erbjuder fyra olika meningar varav en benämns som *Tool for change*. Vad som i själva verket hävdas i artikeln är att om ekonomiutbildningen ska spela en roll inom utbildning för hållbar utveckling så bör denna typ av mening få ett större utrymme. Detta beroende på att den har en subjektifierande funktion, det vill säga att den ger ett utrymme för eleverna att samtidigt som de utbildas till ekonomer också utvecklas till självständiga moraliska subjekt. Men också beroende på att den är den enda av de funna meningarna som ger eleverna möjligheten att kritiskt ifrågasätta ekonomins dominerade neo-liberala normer. Denna typ av meningserbudanden innebär att ekonomi och politik ses som intimt förknippade med varandra och att även ekonomer är moraliska subjekt som kan förändra ekonomin i en hållbar riktning. Det Mouffe motsätter sig är att politiken idag tenderar att utspela sig i moralens register inte att människor tar ett moraliskt ansvar.

Man kan således fråga sig om forskningsintressen som rör "solidaritet", "individualitet", "moral", "handlingskompetens", "kosmopolitism" nödvändigtvis behöver betyda att man antar en post-politisk logik eller om det kanske snarare innebär att man är intresserad av andra dimensioner av utbildning för hållbar utveckling än de politiska eller att man ser på politik på ett annat sätt än det post-marxistiska. Och sådana forskningsintressen behöver definitivt inte heller innebära att man antar en neo-liberal, eller ens UNESCO-trogen, syn på utbildning för hållbar utveckling.

Så, ja, gärna mer forskning som problematiserar den politiska dimensionen av utbildning för hållbar utveckling, lyfter fram konfliktperspektivet och utvecklar radikala post-marxistiska politiska teorier om denna utbildning. Men det betyder inte att forskning som har andra intressen eller bygger på andra politiska teorier skulle vara mindre fruktbara i utvecklingen av detta forsknings- och praktikerfält. Det finns exempelvis ett stort behov av empirisk forskning som kan skapa ny didaktisk kunskap om relationen mellan undervisning och lärande i utbildning för hållbar utveckling och som kan bidra till att utbildningspraktiken kan fortsätta utvecklas på vetenskaplig grund.

Slutligen vill jag framhålla att temanumret är ett första urval av doktorandarbeten inom GRESO och många av artiklarna är producerade

i början på respektive doktorandprojekt. Produktionen av vetenskapliga arbeten inom forskarskolan är nu i full gång och bland dessa arbeten finns ett antal utbildningspolitiskt inriktade artiklar och projekt som antingen är inskickade, under review eller under arbete. Låt oss därför fortsätta diskussionen om GRESDs eventuella brist på politisk medvetenhet och radikalitet när doktorandprojekten börjar lida mot sina slut och vi ser helheten av GRESDs verksamhet.

Referenser

- Andersson, Pernilla; Öhman, Johan & Östman, Leif (2011): A business to change the world – moral responsibility in textbooks for International Economics. *Utbildning & Demokrati*, 20(1), 79–96.
- Bengtsson, Stefan L. & Östman, Leif O. (2012): Globalisation and education for sustainable development: Emancipation from context and meaning. *Environmental Education Research*, 19(4), 477–498.
- Lundegård, Iann & Wickman, P.-O. (2007): Conflicts of interest: An indispensable element of education for sustainability. *Environmental Education Research*, 13(1), 1–15.
- Lundegård, Iann & Wickman, P.-O. (2012): It takes two to tango: Studying how students constitute political subjects in discourses on sustainable development. *Environmental Education Research*, 18(2), 153–169.
- Mogensen, Finn & Schnack, Karsten (2010): The action competence approach and the ‘new’ discourses of education for sustainable development, competence and quality criteria. *Environmental Education Research*, 16(1), 59–74.
- Mouffe, Chantal (1995): Politics, democratic action and solidarity. *Inquiry*, 38(1–2), 99–108.
- Mouffe, Chantal (2008): *Om det politiska*. Hågersten: Tankekraft.
- Skolverket (2001): *Miljöundervisning och utbildning för hållbar utveckling i svensk skola*. Rapport, diarienummer 00:3041.
- Sund, Louise & Öhman, Johan (2011): Cosmopolitan perspectives on education and sustainable development – between universal ideals and particular values. *Utbildning & Demokrati*, 20(1), 13–34.
- Sund, Louise & Öhman, Johan (2013): On the need to repoliticise environmental and sustainability education: Rethinking the post-political consensus. *Environmental Education Research*, DOI:10.1080/13504622.2013.833585.

- Torbjörnsson, Tomas; Molin, Lena & Karlberg, Martin (2011):
Measuring attitudes towards three values that underlie
sustainable development. *Utbildning & Demokrati*, 20(1),
97–121.
- Öhman, Johan & Öhman, Marie (2013): Participatory approach in
practice: an analysis of student discussions about climate change.
Environmental Education Research, 19(3), 324–341.
- Öhman, Marie & Öhman, Johan (2012): Harmoni eller konflikt?
En fallstudie av meningsinnehållet i utbildning för hållbar
utveckling. *NorDiNa*, 8(1), 59–72.